

Володимир Маслійчук

ПРОПОЗИЦІЯ МИХАЙЛА МАРКОВА ЩОДО ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ 1803 р.

У публікації йдеться про ставлення до викладання історії відомого діяча просвітництва у Чернігівській губернії, директора училищ Михайла Маркова на початку XIX ст. Ключові слова: Марков, історик, підручник, Шафонський.

Михайло Марков (1760–1819) – директор народних училищ Чернігівської губернії в 1800–1819 рр., а також очільник Чернігівської гімназії з 1805 р., регіональний історик. Його діяльність з кінця XIX ст. перебуває під пильною увагою дослідників¹. Остання велика публікація з переліком творів Михайла Маркова – праця Олега Журби 2001 р.²

Працюючи над історією просвітницьких проектів та реформ освіти на території Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст., обминути діяльність відомого діяча тієї доби неможливо: директор освітніх закладів регіону був дуже схильним до бюрократії, звітів, частих нотаток. Частково архів дирекції училищ Чернігівської губернії зберігся³. А основа збереженого фонду Харківського навчального округу є саме його чернігівською частиною першої третини XIX ст. з насиченою документацією щодо Михайла Маркова⁴. Велике біографічне доповнення – мало цитована робота Олексія Андріяшева з історії освіти в Чернігівській губернії, де переповідаються записи Михайла Маркова щодо освітніх процесів із подекуди ущипливими коментарями автора⁵.

На мою думку, саме освітня діяльність Михайла Маркова здатна дуже багато прояснити щодо його біографії та його поглядів. Тут слід висловити кілька думок. Передусім Михайло Марков дуже залежний від основних філософських та педагогічних течій своєї доби, його чітко можна назвати людиною Просвітництва. Освіта історика теж показова: два роки в пансіоні пастора Мелтінга та чотири роки в гімназії Академії наук у Санкт-Петербурзі. Далі – тривала бюрократична праця, однак із пізнавальною метою, на півдні України та на Кавказі. Слід зазначити про добре знання ним німецької мови та особливу увагу його до неї⁶. Зауважимо, що у часи діяльності Михайла Маркова в Чернігові французька мова зі зрозумілої причини французько-російського протистояння не мала успіху в поширенні. Дуже важливою рисою цього діяча була й увага до книжки, він докладав усіх зусиль для створення в Чернігівській гімназії повноцінної бібліотеки⁷.

Варто звернути увагу на погляди Маркова на історію. Для керівника освітніх установ локальні особливості та місцева історія також мали просвітницький інтерес. Це стосується не лише України – в одному зі своїх творів Марков так само зазначає про свій кавказький досвід⁸. Для нього цікаві місцеві звичаї Кавказу і «Малоросії», згадки про те в старих документах. Географічні назви, адміністративний поділ, старі пам'ятки й топографія для складання повноцінного опису – типові просвітницькі завдання, що на місцевому ґрунті набувають початкових рис того, що пізніше назвуть «національним відродженням»⁹.

Дуже мало уваги звернено на знайомство та зв'язки між двома далеко не однозначними істориками Панасом Шафонським і Михайлом Марковим. Хоча про це є пряма згадка¹⁰. Тут зустрічаємо пізніші виразно ідеологічні кліше про Шафонського,

© Маслійчук Володимир Леонтіївич – кандидат історичних наук, доцент Східноукраїнської філії Міжнародного Соломонового університету (м. Харків).

«перо якого перетворювалося на скальпель хірурга»¹¹, і про Маркова як «великороса на ниві малоросійської історії»¹². Вони, однак, не здатні пояснити багатьох аспектів їхньої діяльності. І Шафонський, і Марков наголошують на істотних відмінностях населення малоросійських земель від імперського центру. Для першого ці відмінності неприємні і він вважає, що слід докласти серйозних зусиль, аби їх ліквідувати¹³. Для іншого малоросійська історія має свої особливості, її треба вивчати і викладати місцевим учням (він пропонує навіть написати книжку, що бачимо з пропонованого нижче документа). Є ще одна важлива річ, крім зацікавлення історією та географією, що поєднує Шафонського і Маркова, – увага до освіти. Останній знову ж використовує всі сили та знання для поширення її й освіченості.

«Пересічний» історик та організатор освітнього процесу Михайло Марков має для тих, хто вивчає цю добу, значно більше значення, ніж простакуватий діяч. Написання академічної біографії цієї постаті за умов наявності великої кількості документів є лише справою часу.

Пропонований документ – невеликий лист-пропозиція Михайла Маркова до тогочасного попечителя Санкт-Петербурзького і щойно створеного Харківського навчального округу Миколи Новосильцева щодо особливого викладання історії для юнацтва Чернігівської губернії.

Его Превосходителству Двора Его Императорскаго Величества Действителному камергеру Императорской Академіи наук Президенту и Почетному Члену Главнаго Училищъ Правленія Санкт Петербурскаго Округа Попечителю Управляющему и Харьковским и Кавалеру Николаю Николаевичу Новосилцеву Директора училищъ в Черниговской Губерніи

Представленіе

Представляя не без выгодныхъ для юношества здешняго, чтобъ оное особенныя имѣло уроки отечественной своѣй Исторіи, Землеописанія и мѣстоположенія и ежели бы Вашего Превосходительства сіе мнѣніе мое удостоится утвержденія, имѣю честь доложить, что я приемлю на себя сочинить оную для лучшаго вразумленія дѣтей вопросами и отвѣтами краткую сколько можно, изъ имѣющихся у меня достовѣрныхъ записокъ, соображаясь съ извѣстною доселѣ Россійскою Исторією: и ежели мое усердіе угодно будѣтъ, покорнейше прошу Вашего Превосходительства предписанія, сочинивъ же я буду имѣть честь прежде доставить Вашего Превосходительства разсмотренію.

Надворной Совѣтникъ Марковъ

Октября 14 дня 1803 г.

Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 2162, оп. 1, стр. 2. – Арк. 3. Чернетка.

1. Бережков М. М. М. Е. Марков и его рукописный сборник о черниговской старине // Сборник историко-филологического общества при институте князя Безбородко в Нежине. – Нежин, 1903. – Т. 4. – С. 1–29; Бережков М. Михаила Егоровича Маркова разные сочинения к пояснению истории Чернигова // Труды XIV Археологического съезда в Чернигове. – М., 1911. – Т. III. – С. 271–305; Тутолмин М. Столетие Черниговской гимназии. Краткая историческая записка 1805–1905 гг. – Чернигов, 1906. Див. також: [Воїнов С.]. Михайло Марков. Матеріали до історії учбових закладів Чернігівської дирекції. 1804–1805 навчальний рік // Сіверянський літопис. – 1999. – Вип. 4. – С. 76–99. Характеристика поглядів Михайла Маркова: Кравченко В. Нариси з української історіографії епохи національного Відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст.) – Харків, 1996. – С. 87–88.

2. Журба О. І. Михайло Єгорович Марков: росіянин на полі малоросійської історіографії початку XIX ст. // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 65–96.

3. Центральний державний історичний архів у м. Києві. – Ф. 2162, оп. 1. Цікаво,

що перший біограф Маркова Михайло Бережков відчував наявність документів у архівах Харківського навчального округу: «С сожалением должен признаться, что очень мало данных о жизни и службе Маркова; быть может они найдутся в архиве Учебного Харьковского округа» (Бережков М. М. М. Е. Марков и его рукописный сборник... – С. 4).

4. Державний архів Чернігівської області. – Ф. 229.

5. Андрияшев А. Материалы для истории учебных заведений Черниговской губернии с 1789 по 1832 г. – К., 1865. – С. 12–52 (негативна оцінка поведінки Маркова в окремих випадках: с. 47). Між іншим, Олег Журба за згадкою про твір з історії Чернігівської дирекції училищ у Михайла Тутолміна висловив здогад, що ці записи втрачено (Журба О. І. Михайло Єгорович Марков... – С. 92).

6. Про це чимало свідчень. Так, 10 вересня 1803 р., після смерті вчителя німецької мови Федора Геккеля (німця-емігранта), в Новгород-Сіверському головному народному училищі постало питання про заміщення посади сином покійного Петром Геккелем. Тоді Михайло Марков викликав Петра Геккеля до себе і «по доволному моему знанію нѣмецкаго языка дѣлалъ ему испытаніе», яке Геккель вдало пройшов (Див.: ЦДІАК України. – Ф. 2162, оп. 1, спр. 3. – Арк. 1 зв.). Так само Марков усіма силами сприяє приїжджому німцеві «професору» Федорові Кнейперу, перекладаючи його звернення (ЦДІАК України. – Ф. 2162, оп. 1, спр. 5. – Арк. 8–9); вочевидь, сприяє вивченню німецької мови в училищах, особливо в Погарі (ЦДІАК України. – Ф. 2162, оп. 1, спр. 10. – Арк. 11–13) тощо. Я збираюся писати про поширення німецької мови поза Харківським університетом на початку ХІХ ст. окреме дослідження.

7. Про цю бібліотеку дещо скептично, але з оцінкою значної ролі Маркова пише Олексій Андрияшев (Андрияшев А. Материалы для истории... – С. 12–13), але окремі матеріали дозволяють спростувати його думку. Зокрема, відомо про спроби Михайла Маркова забрати для Чернігівської гімназії з Новгород-Сіверського училища бібліотеку, що містила колекцію латиномовних книжок, подарованих Ханенками (ЦДІАК України. – Ф. 2162, оп. 1, спр. 21. – Арк. 1, 2 і зв., 4). Хоча, звичайно, бібліотека Чернігівської гімназії – передусім навчальна і з невеликою кількістю іноземної лектури. Див. реєстр книжок 1805 р.: Державний архів Чернігівської області (ДАЧО). – Ф. 229, оп. 1, спр. 1. – Арк. 22 і зв.; хоча вже 1808 р. завдяки старанням Маркова в Чернігівській гімназії було 893 книжки, переважно підручники. А 1809 р. Марков дарує Харківському університету рідкісну книжку «Le vite di tutti gli imperatori Romani» (ДАЧО. – Ф. 229, оп. 1, спр. 4. – Арк. 99, 170).

8. Це виписка «О Турьем Роге, упоминаемом в старинных русских песнях» (ідеться про роги тура і про те, що на території Давньої Русі ті роги отримували з Кавказу): Бережков М. Михаила Егоровича Маркова разные сочинения... – С. 304.

9. Про це на українському матеріалі добре пише Володимир Кравченко: Кравченко В. Нариси з української історіографії епохи національного Відродження... – С. 36–38. Про те, що Марков складав опис Чернігівської губернії, див.: Журба О. Михайло Єгорович Марков... – С. 93–96.

10. Бережков М. Михаила Егоровича Маркова разные сочинения... – С. 286.

11. Кравченко В. Нариси з української історіографії епохи національного Відродження... – С. 47; див. там само загальну характеристику Панаса Шафонського: с. 59–60. Детальна біографія Шафонського: Бережков М. А. Ф. Шафонский и его труд «Черниговского наместничества топографическое описание» (Заметки к истории Черниговской губернии и Малороссии вообще). – Нежин, 1910.

12. Уперше таку характеристику щодо Маркова вжив Михайло Бережков, напевно, маючи на увазі і власний досвід: Бережков М. Михаила Егоровича Маркова разные сочинения. – С. 271. Для Олега Журби це концептуальне визначення, що видно з назви його статті.

13. Я схилиюся до такої ж думки, як Михайло Бережков і Володимир Кравченко, що відомий твір початку ХІХ ст. «Замечания, до Малой России принадлежащие» належить перу Шафонського.

Михаил Марков (1760 – 1819) – директор народных училищ Черниговской губернии, региональный историк. Деятель эпохи Просвещения имел свои взгляды на украинское прошлое. В 1803 г. он предложил написать учебник по местной истории и географии. Это первое известное нам предложение о написании учебника по украинской истории. Ключевые слова: Марков, историк, учебник, Шафонский.

Volodymyr Masliychuk. Mykhaylo Markov's proposal on history teaching in 1803

Mykhaylo Markov (1760 – 1819) – the director of people schools (Chernihiv gubernia) (1800 – 1819) and Chernihiv gymnasium (1805 – 1819), regional historian. Mykhaylo Markov's Activity was under the attentive opinions of historians (Oleksiy Andriashkev, Mykhaylo Berezhkov, Mykhaylo Tutolmin, Volodymyr Kravchenko, Oleh Zhurba). It should be recognized assessment of creativity and activity of Mikhail Markov require many refinements. The studies of new documents allow us to look better on the figure of this historian and educator.

Fairly important details: Markov's good knowledge of the German language («second language of enlightenment»), attention to books and libraries (Markov has created a library of the Chernihiv gymnasium, gave books to the Kharkov University). Education Markov was not very significant (two years in a «pastor Melting's pension» and four years in the gymnasium at the Russian Academy of Sciences). The basis of his experience lasted a bureaucratic job in southern Ukraine and the Caucasus.

For Markov local peculiarities and history were educational interest. He also left a few comments about the local customs of the Caucasus. Geographical names, administrative divisions, old monuments, toponymy and topography to produce descriptions were common enlightenment interest. Later such studies became the basis for the «national Renaissance» in Eastern Europe.

Interesting were the relationship between Mykhaylo Markov and historian Panas Šafons'ky (they were familiar personally). Šafons'ky and Markov emphasized the substantial differences between the populations of «Malorossia» from Imperial Center. However, the Šafons'ky sought to eliminate those differences, and Markov emphasize and study. Scientist of Enlightenment-age had own opinion on Ukrainian past. He left several historical works, collected documents, sought to write a great essay. He willingly corresponded with editors of journals and historians.

The peculiarity of the Markov was attention to education and literacy; it has made all the efforts in this area. He was the head of the Russian educational reform in the early 19th century in Chernihiv province Teacher sought to combine the knowledge of local history and geography with the teaching. In 1803 he made the motion about Handbook of local History for education of youths. This was the first known proposition about Ukrainian History handbook. Writing an academic biography of Mykhaylo Markov is important task for Ukrainian historians.

This document is a little letter of proposal Michael Markov to the then curator of St. Petersburg and the newly created Kharkov educational district Nikolai Novosil'cev on special teaching history to the youth of the Chernihiv gubernia.

